

מי אתה, סמי מיכאל?

לשעבר — נידון למוות כחבר מרכזי במחתרת הקומוניסטית בעיראק. היום — תופס מקום נכבד בקהילת הסופרים העבריים במדינת ישראל. בשנת 1974 מתגלה סמי מיכאל לראשונה ברומן-מחאה "שוים ושוים יותר", והוא כבר בן 48. כעבור שנה הוא מפרסם רומן בשל יותר, המיועד לבני הנוער, "סופה בין הדקלים". את שמו הוא קונה ברומן "חסות" (1978). בשנה האחרונה פירסם ספר לבני-הנוער, "פחונים וחלומות", ורומן על יהדות עיראק בערבוב ימיה — "חופן של ערפל" (יצא לאור לפני חודשיים).

נפגשו לשיחה עם סמי מיכאל כדי להכירו מקרוב, לשמוע משהו על יצירותיו, על עולמו, על הציונות שלו. להלן מבחר קטעים מן השיחה.

שאלה: היו ניסיון לצרף אותך לשרת מספרי "דור בארץ" — זאת בעיקבות "חופן של ערפל", המתאר תמונה משלימה על שנת תש"ח מן הזווית של יהדות עיראק? מה דעתך?

תשובה: לא במודע. לא יצאתי דווקא מן הזווית של תש"ח. חשבתי בעיקר על העבר של הקהילה היהודית בגדד. תקופה זו, 1947-8, נראתה לי תקופה מעניינת מאד, מרתקת, תוססת. זה מה שתפס אותי.

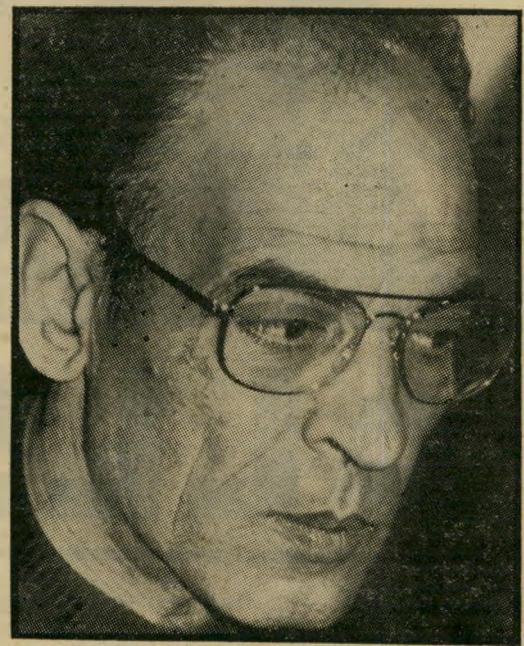
שאלה: אתה מרגיש שיש לזרם ספרותי מסויים, לקבוצה כלשהי?

תשובה: לא. אני כותב כשבא לי. תוכן הרומן ומכתב לי את צורתו ולא זרם זה או אחר. אפשר, אולי,

תשובה: תראו, כתיבתי גואלת חיים אישיים וחברתיים שלא ניתן להם ביטוי מספיק. אולי משום כך זה מקבל אופי של גאולה תרבותית. עם כל ההצטננות, אני מביין שספריי פותחים צורה לעולם שמעט מאד יודעים עליו בארץ.

תמיד מתייחסים ליושבי בתי-הקפה בעיראק כאל ציבור של בטלנים וחיים בהבלי. זו תמונה מעוותת. כל התמונה הזאת של אנשים עם ש-ש-בש, נרגילה וקלפים — זו תמונה מסולפת. לשבת בבתי-הקפה בגדד, זו היתה חוויה תרבותית ואינטלקטואלית מאין כמוה. ישבו שם תלמידים וסטודנטים, הכינו שיעורים, התוכיחו, תססו. כשהתכוננו למבחנים הנמכנו את הרדיו. יכולתם לשמוע את רישוש הניירות, את הספרים רוחשים.

כל הוויכוחים הפוליטיים התנהלו שם, כל הזרמים הרעיוניים סאנו שם. ממש חוויה! אני קמצן בכתיבתי,

סמי מיכאל

טרם כתבתי על כך. אולי אני רוצה להשאיר לעצמי משהו לרומן הבא. ואני אכתוב על זה. אכתוב את האמת על בתי-הקפה בגדד.

שאלה: יש לומר שאותה מעורבות תרבותית ואידאולוגית של יהודי עיראק עברה עימם למדינת ישראל...

תשובה: אתם צודקים. החיים הקשים במעברות, מחסום השפה, העוני, כל אלה גרמו לנטיגה תרבותית. יהדות זו, שידעה הרבה דיכויים, הרבה נסיגות, כיבוש מונגולי וכיבוש פרסי וכיבוש תורכי, יהדות זו ידעה תמיד להתאושש. להסתגל מהר מאד. תמיד ידעה לעלות בדרך המלך ולתרום לסביבה.

כאן, בישראל, היתה תקופה ממושכת של הלם. ויש היום סימנים של התאוששות. יש ליהדות עיראק כושר חיוניות מיוחד בעינינו, כושר לבוא במגע עם תרבות שונה, לשאוב, להעניק. אל תשכחו: קהילה זו לא היתה סגורה מעולם. היו לה שלוחות שהגיעו עד סין והודו ואנגליה וציריך ואיפה לא. היתה אימפריה שלמה, אימפריה בעלת משכילים, רבנים, כלכלנים, סופרים...

שאלה: ואימפריה זו התנפצה עם העליה למדינת ישראל?

תשובה: כן.

שאלה: כמו הקהילות היהודיות באירופה, נק' רעה גם הקהילה היהודית בעיראק בין הפיתרון הלא-מי-הציוני לבין הפיתרון הקומוניסטי-האונברסלי. בעת ההתפכחות אומר רמזי, גיבור הספר, לאחיו אכרם: "המליחמה כבר התחילה שם והאש שלה עומדת להתפשט עד כאן. לאמיתו של דבר אנו כבר בתוכה, ציונים קומוניסטים" (עמ' 119). כיצד אתה חש כמי שעבר התפכחות דומה?

תשובה: היהודים שהגיעו למחתרת הקומוניסטית בעיראק הגיעו אליה קודם כל בגלל יהדותם. הם נהרו אליה לא בשל אידאולוגיות תלושות מהמציאות. צריך לזכור את הרקע: כמה גרמניה הנאצית ולקגסיה צעדו מניצחון לניצחון, במטרה ברורה ונחרצת — להשמיד את העם היהודי. זו היתה סכנה מיידית. ולסכנה כזאת יש למצוא פיתרון מייד. לא חלום.

הציונות אז ומדינת ישראל היו בגדר היתה, חלום. הקומוניזם לעומת זאת בא והציע פיתרון מידי. רוסיה הסובייטית נתתה למליחמה בנאצים. ולהיות קומוניסט היה משמעו להילחם בנאצים.

שאלה: האם הזדהיתם עם הקומוניזם הסובייטי, קשרתם קשרים עמו?

תשובה: לא. כמעט שלא נקשרו קשרים. גם לא עם מפלגות קומוניסטיות באירופה. הקומוניסטרן לא קיבל לשורותיו את המפלגה הקומוניסטית העיראקית, בגלל נטייתה לעצמאות, מפני שקבעה עמדותיה בלי תיאום עם הקומוניסטרן, בלי לקבל תכתיבים ממוסקבה. האחוזה הגבוה של היהודים במפלגה העיראקית היה גם הוא גורם מרתיע. והיהודים הגיעו למפלגה כיהודים. הערבים הגיעו אליה כאנטי-בריטים. אלה גם אלה לא נמשכו אליה משום שהיו פרו-סובייטים. לא פעם שלחו אותי ליצור קשר עם המפלגות הקומוניסטיות ולא עלה בידי.

שאלה: הפרובלמטיקה של יהודי ביחסיו עם ערבים מופיעה הן ב"חסות" והן ב"חופן של ערפל". האם זהו אותו גיבור ביגולוליו השונים?

תשובה: זו ריקמת יחסים זהה ביגולוליו שונים. זה לא עניין של גיבור אחד. מדובר בגורלו של עם שלם: העם היהודי שהקים מדינתו במרחב שהוא מרחב ערבי...

שאלה: ערבי?

תשובה: בעיקרו, באופן דומיננטי. ואני רואה שזו הבעיה המרכזית של מדינת ישראל. אנו צריכים לדעת כיצד להתמודד עימה. אם לא נצליח ולא נדע לפתור אותה, איני רואה עתיד לקיומה של מדינת ישראל. מדינת ישראל אינה קיימת באוקיינוס השקט או באוקיינוס האטלנטי. היא חיה בליבו של מרחב ערבי וזו הבעיה המרכזית של קיומה.

שאלה: מה היא, אם כן, הציונות של סמי מיכאל היום? האם זו סינתזה של רמזי ואכרם? האם זו זיקתם של האחים שאול ודודי מ"שוים ושוים יותר"?

אימפריה שלמה של משכילים, רבנים, כלכלנים וסופרים

ואולי זה קול המחאה של "חסות"? היכן הציונות של סמי מיכאל מעבר לכל אלה?

תשובה: הציונות שלי היא פשוטה — אני פטריוט ישראלי. איכפת לי גורל מדינת ישראל. לאחר מישפטי מוסקבה ולפני עיסקת הנשק הצ'כית-מצרית עזבתי את המפלגה הקומוניסטית כאן. שם, בעיראק, הייתי צריך להיות קומוניסט כדי להרגיש את ערכי היהודיים. כאן, בארץ להיות קומוניסט משמעו — להתבייש ביהדותי, להיות נגד עמי ועלבים להבין: יותר מגורל מדינת ישראל מדאגני אותי גורל העם היהודי. המדינה קמה לשרת את העם היהודי ולא להיפך. העם היהודי — אני רוצה שישרר לנצח ותמיד ישאר כעם.

שאלה: מדוע זה כל כך חשוב לך שהעם היהודי יתקיים? מה חשיבותו של עם זה?

תשובה: קודם כל מפני שאני יהודי. שנית, משחר ההיסטוריה קיבל עליו העם הזה שליחות. אפשר לומר בגלל "גורל" ואולי בגלל כוחות אחרים, שאני מאמין או לא מאמין בהם, אבל העם הזה עמד כחלוץ בענינה של האנושות קדימה. קחו, למשל, את עניין השבת. לא מבחינה דתית, אלא מבחינה סוציאלית. ההכרזה על קדושת השבת באה בתקופה של עבודת, בתקופה שבה אדם היה זול יותר מבהמה. לא היה מותר האדם מן הבהמה. ופתאום קמה תנועה סוציאלית והכריזה על יום מנוחה ושבתון גם לעבד גם לבהמה. והיהודים האלה נלחמו על רעיונותיהם, הקריבו עצמם למען זה...

סמי מיכאל נולד בשנת 1926. אביו היה סוחר בדים אמיד בעיראק, נמנה עם המעמד הבינוני הגבוה. סמי למד בתיכון "משמ" מגיל 15 נרתם לפעילות במחתרת הקומוניסטית. הוא זכר לטובה את מורו הנערץ מראד מיכאל, שהיה סופר ידוע בעיראק. המורה הבין ללב התלמיד והיה ביניהם הסכם בלתי-כתוב, שאיפשר לסמי לחלק כרוזים בשעות מסוימות.

במחתרת עסק בעיתון המחתרת, באירגון החלק השיעי של בגדאד ובאירגון תאים של קצינים בתוך הצבא. באפריל '48 פרץ סוף-סוף המרד והקומוניסטים הצליחו להפיל את הממשלה. כשהגה נפל לידי הקומוניסטים, התברר שאינם יודעים כיצד להחזיק בו. המרד נכשל. גזר דין-מוות הוצא נגד סמי מיכאל. סמי ברח לטהראן והמשיך משם את מאבקו נגד המישטר בעיראק.

נציגים מה השגירות הסובייטיות מציעים לו לעבור לבריית-המועצות ולעבוד בשירותים הערביים ברדיו מוסקבה. סמי דחה את ההצעה ועבר למשדד, במזרח פרס. הוא הסתתר במסיגד (זה היה דבר מעניין, יהודי במסיגד גד של שיעים אדוקים). במסיגד עשה סמי חשבון-נפש והחליט לעלות לישראל.

סמי מיכאל מתקאן בילידי מצריים, היכולים כעת ללכת ולבקר במחוזות ילדותם. הוא היה מתאוה לחזור ולחיות בכל אותם מקומות ילדות, שעליהם סיפר בצב"ע עם עזים ב"חופן של ערפל". הוא אומר: "יש לי שם הרבה ידידים ערביים, שחירפו נפשם למעני".

סמי מיכאל משתק. מאחוריו פרקי חיים סוערים, בעיניו מבט נוסטלגי אל ילדות שהיתה. ילדות שכוסתה חופן של ערפל.